

ПРИКРИВЕНЕ ОПЕРАЦИЈЕ У ФУНКЦИЈИ СУЗБИЈАЊА ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА

Жељко Нинчић*

Министарство унутрашњих послова Републике Србије

У раду се указује на основну сврху прикривених операција и разлике, у њиховом доказном капацитету, између оперативно-тактичких и истражних мера и радњи. Посебно се наглашавају основне карактеристике организованих форми криминалног деловања и указује на неопходност употребе прикривених техника ради њиховог откривања, спречавања и доказивања. Нарочита пажња, поклања се техникама прикривеног деловања полиције, са посебним освртом на карактеристике прикривених операција, могуће ризике спровођења и основне елементе њиховог планирања.

Кључне речи: *прикупљање података, организовани криминал, прикривена операција*

Увод

Током историје, један од основних циљева државе био је да се, прикупљањем одређених података и информација (из различитих извора), дође до сазнања о угрожавајућим појавама и догађајима како би се, на основу таквих сазнања, планирањем и предузимањем одговарајућих активности обезбедио адекватан „механизам“ заштите виталних државних интереса. Да би се подаци и информације прикупили, неопходно је спровођење различитих јавних и тајних (прикривених) операција. Иако се појам операција, обично, доводи у везу са војним (првенствено оружаним) акцијама полиција, такође, спроводи одређене активности (јавне и тајне) које, у свом укупном капацитету (припрема, организовање, спровођење, обим ангажовања људских и материјалних ресурса...) имају карактер операције, посматрано у њеном најширем терминолошком одређењу.

У почетним теоријским разматрањима, појам операција коришћен је за означавање покрета војске ка простору извођења битке, у периоду увођења магацинског снабдевања крајем XVI и почетком XVII века. Потпуније дефинисање појма операције дао је пољски војни теоретичар Мосор, описујући је као борбена дејства на више праваца у функцији достизања јединственог циља, помоћу неколико групација војске различите јачине. Међутим, теорија операција је, временом, превазишла искључиво војне оквире јер се у планирању, припреми и извођењу операција ангажују

* Др Жељко Нинчић је научни сарадник.

подсистеми државе и агенције, од чије успешности ангажовања зависи могућност остварења дефинисаних циљева. Извођење операција се прилагођавало конкретним просторним, временским и борбеним условима. Према основном критеријуму примене оружаног насиља, операције се могу сврстати у борбене и неборбене, односно оружане и неоружане како се, често, у литератури означавају. Битна специфичност неборбених операција у односу на борбене, јесте да се планирају, припремају и изводе константно у миру и у рату. Такође, неборбене операције се, поред осталих (психолошке операције, информационе, електронске...), могу сврстати и у категорију обавештајних операција.¹

Обавештајне операције, по својој суштини, представљају операције које нису јавне. Као такве, предузимају се у ситуацијама када није могуће постићи одређени циљ отвореним, јавним приступом. У том смислу, у прикривене операције се могу сврстати и прикривене операције које спроводи полиција с циљем прикупљања података за откривање, спречавање и доказивање најтежих кривичних дела. Ради се о подацима и информацијама које се, првенствено, прикупљају за потребе кривичног поступка. То су, углавном, тајни подаци до којих није могуће доћи традиционалним полицијским деловањем већ се користе прикривене технике које се, у суштини, не разликују од техника које користе обавештајне службе. Због тога, за потребе рада ћемо користити појам прикривене операције, где полицијски органи употребом (спровођењем) различитих прикривених техника, остварују основни циљ таквих операција – откривање, спречавање и доказивање најтежих кривичних дела.

Иначе, послови полиције су незамисливи без прикупљања података. Полиција податке прикупља спровођењем одређених радњи, које представљају одређену врсту надзора као што је појачан надзор, криминалистички надзор или оперативни надзор (различити термини који се користе на овим просторима), за одређене оперативне интересантне особе. Сам *надзор* се може дефинисати као скуп оперативних–тактичких, оперативних и оперативних–техничких метода и средстава којима полиција долази до података о деловању оперативних интересантних особа, криминалним жариштима и средиштима као и оперативним интересантним догађајима, ради спречавања и превенције извршења или припреме извршења кажњивих радњи, односно ради превентивног рада полиције.²

Сврха прикривених операција

Процес прикупљања података подразумева коришћење различитих техника прикупљања у зависности од потреба и „статуса“ извора из којих се подаци прикупљају, односно да ли су подаци јавно доступни или се ради о подацима који су њиховом „власнику“ толико значајни па настоји да их учини тајним, недоступним ширем кругу корисника. Тајна се, иначе, појавила настанком класног друштва и класних супротности, а као израз тих супротности, као класна категорија. То је услови-

¹ Ковач, М. (2010). Појам и класификација операција, *Нови гласник*, Београд, бр. 3-4, стр. 5-20.

² Brincka, Ž. (2012). Kriminalističko-obavještajna analitika, Od „pojačanog nadzora“ (kriminalističkog nadzora) nekada, do „usmjerenog prikupljanja podataka“ danas, *Policija i sigurnost*, Zagreb, broj 3, str. 596.

ло да људи, односно уже или шире групе и заједнице (а касније и државе) намерно и организовано, једни од других прикривају, чувају одређене податке и чињенице, као елементе тајне. То прикривање је утолико смишљеније, упорније и тајније уколико се њиме штите значајнији интереси и подаци о њима. Под утицајем истих законитости, појавила се и супротна тежња и нужност да се откривају и сазнају туђе тајне. Тиме је тајна постала основни предмет рада обеју наведених функција обавештавања, а у току развитка људског друштва су се развијала специфична средства и методи за извршавање тих функција.³

Пре почетка прикупљања података, неопходно је постојање одређених предуслова који би требало да буду задовољени, као што су: *законитост* (процес прикупљања података би требало да буде, у зависности од природе, обима и намене података, подржан или прописан законом или прописима); *могућност приступа* (у случајевима када приступ подацима подлеже ограничењима због своје природе – осетљивост, садржај); *анонимност, поверљивост и сигурно окружење за дељење информација* (када су појединци предвиђени за изворе података, неопходно је да постоји охрабрење и уверавање да је у реду давати информације и то због неколико разлога, као што су невољност или страх од могућих негативних последица, односно неопходно је да се осигурају и поштују услови анонимности, поверљивости и сигурног окружења за дељење информација); *ресурси* (пре одлуке о томе који подаци треба да се прикупе и анализирају, морају се преиспитати трошкови људских, материјалних и финансијских ресурса).⁴ Процес прикупљања података, требало би да резултира остварењем свог основног циља – идентификацијом безбедносног ризика који одређена појава носи са собом. Након њихове аналитичке обраде, доносе се одговарајући закључци који треба да резултирају исправном одлуком, од које зависи реакција друштва на деструктивне појаве и успех у отклањању или минимизирању њихових негативних ефеката.⁵

Прикупљање, обрада и употреба података, односно информација, представљају радње на којима се заснива и делатност полиције и служби безбедности. Међутим, подаци које прикупља полиција, у основи, имају другачију сврху од података које прикупљају службе безбедности. Полицијски подаци служе, првенствено, процесуирању случајева, односно идентификовању осумњичених и прикупљању доказа за вођење кривичног поступка. На другој страни, сврха прикупљања обавештајно–безбедносних података ретко је повезана са потребом процесуирања случајева, а чешће са потребом да се предупредити претње које доноси делатност екстремиста, терориста или страних држава које су усмерене на заштићена добра (уставно уређење, одбрана и безбедност земље, витални економски и други национални интереси).⁶ У том смислу, и када су у питању операције тајног (прикривеног) прику-

³ Приручник за обуку командног кадра, активног и резервног састава јединица милиције, *Republički sekretarijat za unutrašnje poslove SR Srbije*, Београд, 1974, стр. 18.

⁴ DCAF (2015). *Приручник за обуку о полицијској интегритету*, http://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/manual_serb.pdf, доступно 20.11.2018. године.

⁵ Nincic, Z. (2018). State of Crime as a Security Assessment Component, *Academy of Criminalistic and Police Studies*, Volume I, Belgrade, p. 351.

⁶ Милосављевић, Б. (2008). Овлашћења полиције и других државних органа за тајно прикупљање података: домаћи прописи и европски стандарди, У Зборник радова „Демократски надзор над применом посебних овлашћења“ *Центар за цивилно–војне односе*, Београд, стр. 59.

пљања података, може постојати разлика. С једне стране, у односу на објекат („мету напада“), или разлика у односу на ефекат који се очекује (који је потребно постићи) њиховим спровођењем, с друге стране. У односу на објекат, прикривене операције могу, поред осталог, бити усмерене и на представнике владајућих структура у земљи или иностранству (спровode их, обично, цивилне и војне обавештајно–безбедносне агенције), или усмерене на криминалну средину и њене експоненте (организаторе и чланове организованих криминалних група) и спроводи их полиција у сарадњи са другим органима за спровођење закона (тузилаштво, суд...). У првом случају, циљ је политичке природе и огледа се у дестабилизацији политичких режима и њиховом свргавању. У другом, циљ је прикупљање доказа о најтежим кривичним делима за потребе кривичног поступка, односно за она кривична дела за која доказе није могуће прикупити без прикривеног (тајног) деловања.

Тајне (прикривене) операције представљају законом дефинисан поступак у коме се користи скуп оперативних и криминалистичко–тактичких мера и радњи с циљем придобијања поверења особа осумњичених за припремање или извршење законом посебно одређених тешких кривичних дела, или како би полицијски органи, уз помоћ законом предвиђених мера и радњи прикупили сазнања или документовали одређене поступке осумњичених особа а све с циљем прикупљања могућих доказа и утврђивања опсега и организације криминалних активности осумњичених особа.⁷ Прикривено истраживање представља посебну истражну, могућу доказну делатност органа полиције до које долази *ultima ratio* у случају истраживања тешких кривичних дела, када на други начин или није могуће прибавити доказе или би то представљало несразмерну тешкоћу. Основне одлике овог начина истраживања јесу да се предузима само у прописима строго дефинисаним ситуацијама, да показује значајно боље резултате у спречавању и откривању кривичних дела и њихових учинилаца у односу на традиционални приступ, али и да се њиме знатно угрожавају, односно ограничавају права и слободе грађана загарантоване међународним, уставним и другим документима.⁸ Мере и радње које се примењују у поступку откривања и доказивања кривичних дела јесу оперативно – тактичке (потражне) и истражне, односно доказне радње. *Differentia specifica* једних у односу на друге јесте у томе што се првим долази до индиција (основа сумње, основа подозрења), а другим до доказа као правно релевантних чињеница.⁹ Под оперативно–тактичким се подразумева онај део неформалних криминалистичких активности које полиција спроводи самоиницијативно у складу са општим правним начелима и начелима криминалистике, с циљем прикупљања одређених информација релевантних за спречавање и сузбијање криминалитета. Циљ истражних радњи је да се на прописан начин (уз закониту форму и садржај предузете радње) прикупе и обезбеде докази неопходни и релевантни за вођење конкретног кривичног поступка и за конкретно кривично дело. Код оперативно – тактичких, након предузимања, најчешће није потребно сачињавати акт о примени, садржају примене или резултатима примене а и уколико се сачињава,

⁷ Dundović, D. (2003). *Tajne policijske operacije*, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb, str. 22.

⁸ Halilović, H. (2005). *Prikriveni istražitelj, pravno – kriminalistički pristup*, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo, str. 17.

⁹ Бановић, Б. (2005). Специјалне истражне радње и нове тенденције у савременој науци кривичног права, *Ревуја за криминологију и кривично право*, Београд, бр. 2–3, стр. 217.

акт није формализован нити кривичнопроцесног карактера (службена белешка, информација, интерни извештај, анализа...). Након предузимања истражних радњи, с друге стране, обавезно је сачињавање одговарајућих аката, најчешће записника или потврде, и то на начин (форма и садржина) како је прописано законом.¹⁰

Тајне операције се могу посматрати и као процес остварења планираних циљева у којем се морају поштовати сви елементи у моделу управљања ризицима који су присутни у таквим операцијама, а посебно у делу анализе ризика, дизајнирања или избора стратегије управљања ризицима, имплементације и интегрисања метода управљања ризицима, и као последњи, али нипошто најмање важан – мониторинг ефикасности, профитабилности и слабости успостављеног система за управљање ризицима. У том смислу, основна питања која се постављају у свим тајним акцијама јесу: да ли су имплементирани стратегије сразмерне утврђеним нивоима ризика; тајност акције са становишта законитости њеног извршења; приоритетизација ризика у светлу остварених резултата; улога кључних актера и ниво координације између њих, из аспекта кохерентности циљева.¹¹

Организовани криминал и неопходност прикривеног деловања

Савремени услови развоја криминала, сами по себи, намећу потребу проналаска другачијих, ефикаснијих начина деловања органа за спровођење закона у супротстављању његовим сложеним облицима испољавања. То је, нарочито, значајно ако се има у виду чињеница да савремени криминал настоји да се што више „прикрије“ у својим манифестационим (пре свега, организационим) облицима, да приходе стечене нелегалним активностима „пласира“ у легалне токове скривајући, тиме, своју праву суштину. Томе доприноси и ниво индустријског развоја, односно информационих и телекомуникационих система који, свако на свој начин, олакшава његово деловање и доприноси његовом транснационалном карактеру. С друге стране, такав начин деловања отежава откривање, спречавање и доказивање ових криминалних активности и захтева од надлежних органа проактиван приступ проблему.

Основна обележја организованог криминала су слаба уочљивост, комплексност, тешкоће детекције, тешкоће процесуирања. То је организована делатност, делатност професионалних извршилаца који делују у групи, различитог степена организованости и хијерархијске повезаности. Значи, ради се о делима у којима учествује више лица, углавном професионалаца, специјализованих за вршење одређене врсте кривичних дела, која захтевају организован приступ извршењу и, сасвим сигурно, не могу се извршити без одговарајућих претходних припрема. Те припреме обухватају планирање самог начина извршења али и деловање и понашање након извршеног кривичног дела. Код појединих криминалних организација, шефови учествују у припремању и

¹⁰ Миладиновић, А. (2015). Диференцијација криминалистичких радњи и мјера, *Безбједност-Полиција-Грађани*, Бања Лука, број, 1-2, стр. 297-303.

¹¹ Ђорђевић, М, Кековић, З. (2008). Управљање ризицима у тајним акцијама, Београд, *Војно дело*, број 1, стр. 111.

непосредном извршењу кривичних дела док код других, опет, не само да не учествују у извршењу него не познају ни извршиоце ни више руководиоце организације. На тај начин се спречава да откривањем извршилаца буде откривена и цела организација. Ова комплексност деловања организованог криминала, неизбежно намеће потребу допуне и замене постојећих истражних метода, методама које ће одговорити савременим облицима његовог испољавања. То се односи, пре свега, на употребу техничких средстава за контролу (прислушкивање) телефонских и других видова комуникације, оптичка снимања лица и простора, тајне (прикривене) операције и слично.¹² Како је тајност деловања, једна од основних карактеристика организованог криминала, тако и прикривено деловање (као контрамера) органа за примену закона једино може остварити одређене, за кривични поступак, значајне резултате.

Организовани криминал погађа највише рангиране друштвене вредности. Осим тога, обим и форме његовог испољавања, као и повезаност са носиоцима економске и политичке моћи, знатно отежавају његово препознавање, откривање и доказивање. Такође, у извршењу кривичних дела организованог криминала учесници користе најсавременија техничка средства, посебно средства за комуникацију, што увећава могућности криминалног деловања и на међународном плану. Као одговор на овај вид веома опасног криминала државе су, следећи и неку врсту „модног тренда“, прибегавале новим методима кривичноправне репресије ради побољшања ефикасности откривања и доказивања ових кривичних дела. Те методе захтевале су измене у материјалном и процесном кривичном законодавству, као и оснивање посебних органа кривичног правосуђа са ширим овлашћењима.¹³

Тајност, као особина криминалне организације, представља логичну последицу њених циљева који су, у основи, криминалне природе па сама организација и њени чланови настоје да делују максимално дискретно. Та тајност може бити апсолутна и релативна. Апсолутна тајност је практично немогућа, јер увек одређени круг лица зна за постојање и деловање организације (лице које плаћа рекет, рецимо). Релативна тајност је чешћа и своди се на то да државни органи (пре свега они чији је задатак превенција и сузбијање криминалитета) нису упознати са постојањем и деловањем организације. Таква њихова „неупућеност“ може бити фактичка (стварна) или формална. Фактичка постоји када органи стварно не знају да криминална организација постоји и делује, док се формална испољава у томе што државни органи имају такве информације, али ти подаци нису довољног доказног кредибилитета (информације које због начина прибављања, непоузданости извора или других околности немају потребну кривичнопроцесну валидност, тако да не могу послужити као доказ у кривичном поступку).¹⁴ Та конспиративност деловања криминалне организације условљава предузимање другачијих активности од оних које се пред-

¹² Нинчић, Ж. (2013). Прикривени иследник као стандард у супротстављању организованом криминалу, У: Супротстављање организованом криминалу – правни оквир, међународни стандарди и процедуре, *Криминалистичко-полицијска академија*, Београд, стр. 480.

¹³ Илић, Г. (2015). *Посебне доказне радње у одлукима Врховног касационог суда и Европског суда за људска права*, У: *Посебне мере тајног прикупљања података у кривичном поступку: поглед из правосуђа*, *Београдски центар за безбедносну политику*, Београд, стр. 4.

¹⁴ Шкулић, М. (2003). *Организовани криминалитет, појам и кривичнопроцесни аспекти*. Досије, Београд, стр. 47.

узимају у односу на тзв. традиционалне облике криминала. У том смислу, делатност органа за примену закона (полиције, првенствено) се поред јавних активности које су, као такве, „видљиве“, састоји и од различитих врста тајних активности које полиција користи као технику супротстављања организованим формама криминала. Ту се може радити о активностима које нису јавне али које *не укључују* преварно поступање (као што су различити облици полицијске присмотре који не укључују активно полицијско деловање), или одређене активности које нису јавне *али се заштивају* на преварном поступању, трику или обмани.¹⁵ Обмана, као начин деловања, може довести да они који спроводе такве активности учествују у радњама које се могу квалификовати као кривична дела.¹⁶ Прикривене операције се користе у ситуацијама када, деловањем на јаван начин, није могуће обезбедити одговарајуће доказе. Због тога се и спроводе без знања лица према којима су усмерене али уз примену различитих оптичких, акустичких и техничких средстава како би се прикупиле подаци о криминалној делатности.¹⁷ Оне представљају офанзиван начин прикупљања информација и међу њима посебну улогу имају мере инфилтрације. Инфилтрација у криминалну средину, у основи, значи једини адекватан одговор организованом криминалу имајући у виду да је конспиративност у деловању, једна од његових основних карактеристика.¹⁸

Као родоначелних прикривених операција на тлу Европе, појављује се Жозеф Фуше (1759–1829), са којим почиње модеран полицијски рад. Фуше је био именован за министра полиције Француске, 1799. године, док га је Наполеон Бонапарта и након свог пуча, задржао све до 1810. године. Полиција је, по његовом схватању, морала бити организована тако да деликте предупредује и спречава. То се није могло постићи обичном полицијом, која је ефекат одвраћања постизала само својим присуством и откривањем кривичних дела. Зато је створио тајну полицију која је радила служећи се методама тајних служби. Његова пажња је била усмерена на прикривени рат против политичких противника режима, првенствено монархиста и емиграната.¹⁹ Такође, и први примери „убацивања“, односно инфилтрације полицајаца у криминалне групе воде порекло из Француске, када је такав начин рада увео Ежен Франсоа Видок (1775–1857), који је у периоду од 1810. до 1827. године био начелник Одељења за кривичне истраге у Паризу. Његови први агенти су били криминалци, регрутовани из криминалне средине коју је и сам добро познавао јер је као младић одговарао за мања кривична дела. Сматрао је да се против криминалаца може борити једино криминалцима, јер они најбоље познају тај свет. Видок је једно време провео и као осуђеник, прикупљајући информације које су кружиле међу осталим осуђеницима.²⁰

¹⁵ Modly, D. (2004). Neki faktori koji otežavaju ili onemogućavaju borbu protiv organiziranog kriminala, *Kriminalističke teme*, Sarajevo, br. 3–4, str. 51–73.

¹⁶ Јон, Е. (2009). Breaking the Law to Enforce It: Undercover Police Participation in Crime, *Stanford Law Review*, Vol. 62, p. 156.

¹⁷ Лукић, Т. (2005). Прикривени испледник, *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, Нови Сад, број 10, стр. 506.

¹⁸ Marx, G. T. (1988). *Undercover: Police Surveillance in America*, Berkeley, p. 19.

¹⁹ Madelin, L. (1978). *Foouché. Macht und Ehrgeiz*, München, str. 102.

²⁰ Marx, G. T. (1988). *Undercover: Police Surveillance in America*, Berkeley, pp. 18–22.

Технике прикривеног деловања

Прикривене технике прикупљања података, спроводе се на начин да лице према коме су оне усмерене, није свесно таквог поступања. Прикривено прикупљање података се може манифестовати различитим степеном задирања у људска права и основне слободе лица према којима су усмерене (пре свега, права на приватност). Једну групу чине технике које дубље задиру у основна права и слободе грађана. Међутим, без обзира која група техника је у питању, ради се о оперативном раду, као темељном систему правно дефинисаних, поверљивих или тајних операција органа гоњења, комплексно вођених изван кривичног и административног процеса и другим службеним радњама тих органа, а служи сузбијању кривичних дела и њиховом спречавању, пре свега прибављањем, проверавањем и коришћењем информација о догађајима, срединама или особама које су постале предметом правно мотивисаног интереса, а с циљем откривања и усмеравања доказа.²¹

У том смислу, а сходно временском трајању, прикривене операције могу бити дуготрајне, краткотрајне и *ad hoc* операције. *Дуготрајне* подразумевају вишемесечно спровођење одређених мера (појединачно или комбиновано) помоћу којих се стално, више месеци прикупљају сазнања и могући докази. Пример може бити надзор и техничко снимање телефонских разговора, или тајно праћење и техничко снимање особа и предмета у трајању од више месеци, а мере се спроводе свакодневно. Такође, овде се подразумева и ангажовање прикривеног иследника, с циљем дуже боравка у криминалној средини а уз то и употреба свих других мера и радњи, у зависности од техничких и оперативних потреба конкретног случаја. *Краткотрајне* прикривене операције се примењују до месец дана (понекад неколико дана или неколико сати). Као пример, може послужити ситуација када се поуздано зна да ће у одређено време и на одређеном месту доћи до купопродаје веће количине дроге па се, пре самог хапшења, уз тајно праћење прикупе и други докази о умешаности особа које директно не учествују у купопродаји, а које не би било могуће прикупити на други начин. Такође, ова подела се може допунити и могућношћу комбиновања, када се ради о вишеструком краткотрајном спровођењу тајне операције, али кроз дуже временско трајање. Пример је ситуација када се прикривени иследник једном месечно састаје са осумњиченом особом, којом приликом се примењује и тајно праћење, а у међувремену нема никаквих контаката нити се спроводи мера тајног праћења. Тако се може рећи да тајна операција траје четири месеца а била су свега четири контакта уз тајно праћење, за разлику од случаја када операција траје један месец а прикривени иследник је све време био у криминалној средини, припадници криминалне организације стално тајно праћени и примењивала се и мера тајног надзора телефона. *Ad hoc* операције се спроводе када је немогуће одложити тајну операцију, па се она спроводи што је пре могуће и уз најкраће време припрема.²² Без обзира на специфичности сваког појединачног ангажмана, све легендарне тајне операције се, генерално, могу сврстати у две групе. Прва група, односно врста ин-

²¹ Костић, С. (1987). *Основи криминалистичке оперативе*, Београд, стр. 27.

²² Dundović, D. (2003). *Тајне полицијске операције*, Министарство унутарњих послова Републике Хрватске, Загреб, стр. 22-23.

филтрације, уобичајено се назива „плитка“ инфилтрација (eng. *light, shallow cower* – плитки заклон) а састоји се у временски краћим, једнократним или виšekратним контактима агента са „метом истраге“, који обично подразумевају преговоре о условима реализације одређене криминалне радње у симулованим условима. При томе је значајно да агент током „плитке“ инфилтрације не борави константно под легендом. Друга врста инфилтрације означава се као „дубока инфилтрација“ (eng. *deeper cower* – дубоки заклон) и састоји се од дуготрајне инфилтрације у криминалу средину, која подразумева константан боравак тајног агента у њој и комплетно изграђену легенду.²³

Такође, треба имати у виду да прикривене операције могу бити различите и када је у питању „блискост“ контакта лица које учествује у њеном спровођењу и осумњиченог лица из криминалне средине. У том смислу, можемо разликовати прикривене операције „без контакта“, односно прикривене операције „са контактом“. У прву групу можемо уврстити прикривене операције које представљају, на одређени начин, тајни (прикривени) „даљински“ технички надзор у којима лица које спроводе прикривену операцију, најчешће, не долазе у директан контакт са лицима према којима се операција спроводи. Прве, могу подразумевати надзор и техничко снимање комуникација, надзор и техничко снимање просторија, приступ компјутерским системима и компјутерско сравњење података, преглед поштанских пошиљки, коришћење техничких средстава за праћење и позиционирање, тајно фотографисање и видео документовање, праћење финансијских трансакција у банкарским и финансијским институцијама и слично. Другу групу чине прикривене операције „са контактом“, односно оне које подразумевају „приснији“ контакт са лицима према којима је прикривена операција усмерена. Ту можемо сврстати коришћење информатора, ангажовање прикривеног иследника, контролисану испоруку, симуловане послове, тајно праћење (уколико се врши, на пример, пешице или возилима) и слично.

Разлика између наведених прикривених операција, такође, утиче и на начин планирања, припрему и њихово спровођење. Наравно, у практичном смислу, наведене прикривене операције се, често, преплићу и користе комбиновано (рецимо, прикривени иследник је „физички“ опремљен техничким средствима која користи за снимање комуникације у току свог контакта са особом из криминалног миљеа).

Поред разлика, прикривене операције имају и одређене сличности у начину планирања, припреме и спровођења, као и у погледу ризика који носи њихова операционализација. У том смислу, без обзира о којим прикривеним операцијама се ради, нека њихова *основна обележја* подразумевају:

- проактивни карактер у деловању према криминалној средини;
- тајност планирања, припреме и спровођења;
- различита „циљна група“ података који се прикупљају прикривеном операцијом (прикупљање материјалних доказа или прикупљање информација на основу којих се, применом неких других метода, долази до конкретних доказа);
- могућност деловања/спровођења прикривених операција „са“ или „без“ остваривања контакта са криминалном средином (тајни надзор комуникација, рецимо, не подразумева контакт док ангажовање прикривеног иследника или контролисана испорука то подразумевају);

²³ Matijević, M. (2011). Kriminalistički aspekti angažovanja prikrivenog islednika, *Godišnjak fakulteta pravnih nauka*, Banja Luka, broj 1, str. 90-91.

- потреба (поседовање) посебних психофизичких особина лица која спроводе прикривене операције (нарочито операције инфилтрације);
 - коришћење елемената обмане и трика приликом спровођења прикривених операција;
 - коришћење „легенде“ (лажног идентитета) у појединим прикривеним операцијама (код операција инфилтрације, односно ангажовања прикривеног иследника);
 - могућност уласка у „кажњиву“ зону, односно деловање на граници кажњивости (нарочито код операција инфилтрације);
 - континуирана угроженост физичког и психичког интегритета лица која непосредно (остварујући директан контакт) учествују у реализацији прикривене операције.
- Спровођење прикривених операција, такође, носи одређене ризике који се, начелно, могу поделити на правне, техничке и оперативне, и то:

1. *правни ризици* представљају, у основи, ризике од противправног спровођења прикривених операција и могу се огледати у следећем:

- спровођење прикривених операција без постојања законског оквира (могућност спровођења мора бити, изричито, предвиђена законом);
- спровођење прикривених операција од стране органа коме није, законом, дата надлежност за спровођење прикривених операција (закон мора, стриктно, одредити органе који могу спроводити/користити прикривене истражне технике);
- спровођење прикривених операција у односу на кривична дела која нису законом дефинисана као дела за чије се спречавање, откривање и доказивање могу предузимати прикривене истражне технике, односно спровођење мимо законом дефинисаног обима (каталога) кривичних дела;
- спровођење прикривене операције без постојања одређеног степена сумње да је почињено или се припрема неко кривично дело (потребно је постојање основа сумње да је лице на које се такве радње односе учинило кривично дело које спада у категорију кривичних дела у погледу којих је могућа примена посебних доказних радњи и када се на други начин не могу прикупити докази за кривично гоњење или би њихово прикупљање било знатно отежано²⁴).
- реализација прикривене операције иако је постизање циља (спречавање, откривање и доказивање кривичних дела) могуће другим, блажим, средствима;
- реализација прикривених операција у временском периоду који је дужи од времена које је законом дефинисан за њихово спровођење. Ово је веома значајно, имајући у виду да њихова примена значи привремено ограничавање људских права и основних слобода (посебно права на приватност) јер се спроводе без знања лица према којима су усмерене;
- спровођење прикривене операције без одређене процесне иницијативе (процесна иницијатива, најчешће, подразумева захтев тужиоца а саму операцију одобрава суд);
- предузимање одређених активности на прикупљању доказа на начин који је супротан закону (противзаконито поступање у прикупљању доказа урушава њихов кредибилитет, односно поништава њихову доказну вредност у кривичном поступку).

²⁴ Matić Bošković, M. (2015). Javni tužioc i primena posebnih mera tajnog prikupljanja podataka, U: Posebne mere tajnog prikupljanja podataka u krivičnom postupku: pogled iz pravosuđa, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, str. 22.

Поред правних ризика који су присутни код свих прикривених операција (присутни за обе врсте прикривених операција, односно операција „са“ и „без“ контакта) постоје и додатни правни ризици, посебно карактеристични за прикривене операције „са контактом“ (технике инфилтрације), имајући у виду њихову сложеност и осетљивост, како у фази припреме тако и у фази операционализације (спровођења). Због тога, наведеним ризицима се може додати и следеће:

- предузимање одређених активности од стране лица које спроводи прикривену операцију (које су у вези са његовим ангажовањем у криминалној средини) а представљају кривично дело. Овде се може радити о настојању криминалне организације да, налагањем да почини противправне радње, изврши „проверу“ његове оданости криминалној организацији;

- предузимање активности које нису у вези са његовим ангажовањем у криминалној средини (које не спроводи у својству „службеног“ лица које учествује у прикривеној операцији) а које представљају кривично дело;

- предузимање активности које представљају подстрекавање других лица на извршење кривичног дела.

2. *технички ризици*, подразумевају ризике које могу бити резултат (проузроковани) постављањем и коришћењем техничких средстава приликом спровођења прикривене операције. Они се могу огледати у следећем:

- могућност да приликом коришћења техничких средстава у прикривеној операцији, техника „затаји“;

- могућност да техничка средства, која се постављају у одређеним случајевима (надзор просторија, рецимо), буду откривена;

- могућност да лице које спроводи прикривену операцију а сам користи техничка средства (скривена аудио и видео средства за документовање криминалних активности), непажњом или нестручним коришћењем, открије њихово присуство или оштети/уништи средства или њихов садржај. Ово посебно добија на значају код операција инфилтрације, када се њиховим откривањем или нестручним коришћењем може угрозити физички интегритет лица које спроводи прикривену операцију или пропустити (најчешће јединствена) прилика за документовање противправних активности криминалне средине;

- могућност откривања тајног идентитета лица које спроводи прикривену операцију, утврђивањем (од стране криминалне организације) лажног садржаја/карактера докумената која су лицу дата као покриће за „легенду“ коју користи.

3. *оперативни ризици*, подразумевају ризике условљене самим начином спровођења прикривене операције (од припреме до саме реализације) и, у основи, подразумевају:

- спровођење прикривене операције без претходне безбедносне процене изазова, ризика и претњи (фактора угрожавања), који могу утицати на њену операционализацију;

- ангажовање на спровођењу прикривене операције лица која, по својим психофизичким способностима, нису адекватна врсти и специфичностима конкретне прикривене операције. Ово је посебно значајно код избора лица које учествује у операцијама инфилтрације;

- ангажовање на спровођењу прикривене операције лица које није адекватно припремљено (обучено) за учешће у таквим операцијама. „Квалитет“ лица која спроводе

операцију, без обзира да ли су ангажовани на „техници“ и немају непосредан контакт са „метом“ или су у директном контакту (технике инфилтрације) је од пресудног значаја. Уколико се о овоме не води рачуна, може се десити да неко лице неће бити у стању да „препозна“ битне елементе за откривање, спречавање и доказивање кривичних дела, односно елементе због којих се прикривена операција и предузима. У случају ове друге групе, неадекватна припрема/обука сигурно проузрокује и неке од већ наведених ризика;

- изненадна потреба за променом начина спровођења прикривене операције, коју иницира нагла промена околности деловања криминалне организације. То, даље, проузрокује измену већ, до детаља, разрађеног плана прикривене операције и такве (непредвиђене) околности намећу потребу хитне измене и прилагођавање даљег поступања. У таквим случајевима, највероватније, биће потребна: хитна процена даљег спровођења прикривене операције; „уклањање“ постављене или ангажовање додатне технике (код инфилтрације, рецимо, изненадна промена места и врсте контакта за које се већ знало и за који је већ извршена „техничка“ припрема); промена начина комуникације између лица која учествују у прикривеној операцији; промена начина прикупљања доказа; хитно преиспитивање „исплативости“ операције и могући прекид са свим ризицима које тај прекид носи и слично;

- угроженост непосредног окружења у којем се прикривена операција изводи (подразумева, првенствено, угроженост лица која се нађу на подручју спровођења операције а нису упознати са њеним „службеним“ својством – могуће људске жртве и слично);

- угроженост непосредних извршилаца прикривене операције, нарочито ако се приликом спровођења исте, остварује „непосредан“ контакт са „метом“ операције (инфилтрација у криминалну средину).

- дуг период инфилтрације у криминалној средини, као последицу може имати ситуацију да лице које учествује у њеном спровођењу, „пређе“ на другу страну (живот на „високој“ нози, велика количина новца на располагању...);

- дуг период инфилтрације, може проузроковати одређене психичке поремећаје као последицу вођења „двоструког“ живота;

- угрожен физички интегритет услед „проваљивања“ легенде (код операција инфилтрације), односно као последица откривања идентитета лица које спроводи прикривену операцију.

Имајући у виду какве врсте ризика носи са собом свака прикривена операција, без обзира да ли се ради о операцијама у којима нема директног контакта са „метом“ операције или је та веза знатно непосреднија, важан чинилац испуњења њихове основне сврхе – откривање, спречавање и доказивање најтежих кривичних дела, јесте право-времено *планирање* прикривене операције. У том смислу, неопходно је следеће:

- у складу са захтевима конкретне прикривене операције, извршити безбедносну процену (по елементима) свих фактора угрожавања, који могу утицати на њено спровођење (безбедносном проценом материјализацију се одређене чињенице које су утврђене у поступку њеног доношења, односно врши се формализација свих сазнања до којих се дошло о одређеној појави, предвиђају се будући облици њеног испољавања и утицај на добра која се штите, али и утврђују најефикаснији начини реаговања како би се умањили негативни ефекти појаве која се процењује²⁵);

²⁵ Nincic, Z. (2017). Security assessment in the function of undercover agent engagement, Security Concepts and Policies – new generation of risk and threats, Volume I, Skopje: *Faculty of Security*, p. 48.

- на основу закључка безбедносне процене, проценити прихватљивост ризика спровођења прикривене операције;

- проценити испуњеност формалних и материјалних услова за спровођење конкретне прикривене операције;

- идентификовати све чињенице и околности, које се односе на кривично дело за чије се откривање, спречавање и доказивање прикривена операција спроводи;

- утврдити у ком је правцу неопходно усмерити деловање лица које спроводи прикривену операцију, односно које је чињенице потребно утврдити ради доказивања конкретног кривичног дела;

- утврдити технике прикривеног истраживања, које ће се примењивати у току прикривене операције и основне параметре (начин реализације, број лица која ће учествовати у прикривеној операцији, потребан временски оквир, редослед појединих фаза доказивања, начин комуникације, начин извештавања – интерно и екстерно, начин контакта са правосудним органима...);

- утврдити носиоце (по фазама) активности планирања, припреме и спровођења прикривене операције, у складу са њеним примарним циљем;

- обука и припрема лица која непосредно учествују у прикривеној операцији;

- одабир и припрема техничких средстава која ће се користити у прикривеној операцији;

- обука и припрема (у техничком смислу) лица која ће учествовати у прикривеној операцији;

- дефинисање услова неопходних за прекид прикривене операције;

- планирање и детаљна разрада начина прекида прикривене операције, у складу са раније дефинисаним условима;

- дефинисање начина поступања са прикупљеним доказима;

- дефинисање мера заштите учесника прикривене операције;

- дефинисање финансијског оквира (потребних средстава) за спровођење прикривене операције;

- утврђивање одговорних лица (за све фазе) у процесу припреме, организовања и спровођења прикривене операције.

Прикривене технике деловања, које се користе за прикупљање „посебно важних“ података, није могуће учинити „исплативим“ уколико се претходно не изврши детаљна анализа свих фактора који могу утицати на њихово успешно планирање, припрему и спровођење. Анализа мора бити детаљна, ослобођена субјективизма и „формализма“ у изради, уз уважавање свих захтева конкретне прикривене операције. На основу правилне анализе постају „видљиви“ они фактори који, на различит начин, могу негативно утицати на прикривено деловање, па се може на време урадити одговарајућа „корекција“ у планирању, припреми и самом спровођењу прикривене операције.

Закључак

Субјекти безбедносног система, у складу са својим делокругом рада и законским овлашћењима, предузимају различите (јавне и тајне) активности с циљем прикупљања података о појавама које својим интензитетом, средствима и начином

испољвања могу угрозити основне вредности друштва. Технике прикупљања података, разликују се од карактеристика „извора“ из кога се прикупљају. Имајући у виду да се најзначајнији подаци, углавном, настоје учинити тајним (прикривеним) и тешко доступним ширем кругу заинтересованих лица, технике прикупљања оваквих података морају бити прилагођене њиховом конспираторном карактеру.

Полиција, за разлику од других субјеката безбедносног система, прикупља податке, првенствено, ради идентификовања учинилаца кривичних дела и доказивања њихових противправних активности за потребе конкретног кривичног поступка. Пошто прикупљање конкретних доказа за најтежа кривична дела није могуће коришћењем традиционалних полицијских техника, полиција користи различите прикривене технике деловања за прикупљање процесно валидних доказа. Прикривено прикупљање података, представља предузимање таквих тајних (прикривених) активности према лицима за која постоји одређени степен сумње да су учинили или да припремају неко од најтежих кривичних дела, али на начин да лице према коме су оне усмерене није свесно таквих активности, односно њиховог „службеног“ својства. С друге стране, прикривене технике представљају технике које начином спровођења и својом суштином, могу угрозити људска права и основне слободе (пре свега, права на приватност) лица према којима се примењују.

Због тога, а имајући у виду могућност кршења људских права и основних слобода грађана која су, иначе, загарантована националним и међународним правним актима, прикривене технике прикупљања података морају се спроводити у законом контролисаним условима и уз уважавање свих (правних, техничких и оперативних) ризика које такве активности могу имати, односно на начин који ће њихово планирање, припрему и спровођење учинити целисходним и довести до правно ваљаних доказа.

Литература

- [1] Бановић, Б. (2005). Специјалне истражне радње и нове тенденције у савременој науци кривичног права, *Ревуја за криминологију и кривично право*, Београд, бр. 2–3, стр. 209–238.
- [2] Brincka, Ž. (2012). Kriminalističko–obavještajna analitika, Od „pojačanog nadzora“ (kriminalističkog nadzora) nekada, do „usmjerenog prikupljanja podataka“ danas, *Policija i sigurnost*, Zagreb, broj 3, str. 595-609.
- [3] DCAF (2015). *Priručnik za obuku o policijskom integritetu*, http://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/manual_serb.pdf, доступно 20.11.2018.
- [4] Dundović, D. (2003). *Tajne policijske operacije*, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb.
- [5] Ђорђевић, М., Кековић, З. (2008). Управљање ризицима у тајним акцијама, Београд, *Војно дело*, број 1, стр. 103-123.
- [6] Halilović, H. (2005). *Prikriveni istražitelj, pravno – kriminalistički pristup*, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo.
- [7] Ilić, G. (2015). Posebne dokazne radnje u odlukama Vrhovnog kasacionog suda i Evropskog suda za ljudska prava, U: Posebne mere tajnog prikupljanja podataka u krivičnom postupku: pogled iz pravosuđa, *Beogradski centar za bezbednosnu politiku*, Beograd, str. 4-20.
- [8] Jon, E. (2009). Breaking the Law to Enforce It: Undercover Police Participation in Crime, *Stanford Law Review*, Vol. 62, pp. 155-198.

- [9] Ковач, М. (2010). Појам и класификација операција, *Нови гласник*, Београд, бр. 3-4, стр. 5-20.
- [10] Костић, С. (1987). *Основи криминалистичке оперативе*, Београд.
- [11] Лукић, Т. (2005). Прикривени иследник, *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, Нови Сад, број 10, стр. 502-522.
- [12] Madelin, L. (1978). *Foouché. Macht und Ehrgeiz*, München.
- [13] Marx, G. T. (1988). *Undercover: Police Surveillance in America*, Berkeley.
- [14] Matić Bošković, M. (2015). Javni tužioc i primena posebnih mera tajnog prikupljanja podataka, У: *Posebne mere tajnog prikupljanja podataka u krivičnom postupku: pogled iz pravosuđa, Beogradski centar za bezbednosnu politiku*, Београд, стр. 21-30.
- [15] Matijević, M. (2011). Криминалистички аспекти ангаžовања прикривеног иследника, *Godišnjak fakulteta pravnih nauka*, Banja Luka, број 1, стр. 89-116.
- [16] Миладиновић, А. (2015). Диференцијација криминалистичких радњи и мјера, *Безбједност-Полиција-Грађани*, Бања Лука, број, 1-2, стр. 297-303.
- [17] Милосављевић, Б. (2008). Овлашћења полиције и других државних органа за тајно прикупљање података: домаћи прописи и европски стандарди, У: *Зборник радова „Демократски надзор над применом посебних овлашћења“ Центар за цивилно-војне односе*, Београд, стр. 59-75.
- [18] Modly, D. (2004). Neki faktori koji otežavaju ili onemogućavaju borbu protiv organiziranog kriminala, *Kriminalističke teme*, Sarajevo, br. 3-4, str. 51-73.
- [19] Нинчић, Ж. (2013). Прикривени иследник као стандард у супротстављању организованом криминалу, У: *Супротстављање организованом криминалу – правни оквир, међународни стандарди и процедуре, Криминалистичко-полицијска академија*, Београд, стр. 479-499.
- [20] Nincic, Z. (2017). Security assessment in the function of undercover agent engagement, *Security Concepts and Policies – new generation of risk and threats, Volume I*, Skopje: *Faculty of Security*, pp. 42-54.
- [21] Nincic, Z. (2018). State of Crime as a Security Assessment Component, *Academy of Criminalistic and Police Studies, Volume I*, Belgrade, pp. 345-358.
- [22] Priručnik za obuku komandnog kadra, aktivnog i rezervnog sastava jedinica milicije, *Republički sekretarijat za unutrašnje poslove SR Srbije*, Београд, 1974.
- [23] Шкулић, М. (2003). *Организовани криминалитет, појам и кривичнопроцесни аспекти*. Досије, Београд.